

AZ U. N. THRÁK LOVASISTEN ÉS RHÉSZOS KIRÁLY KÉRDÉSÉHEZ.

Amikor „Az u. n. thrák lovasisten problémája“ című fejtegetéseimet közreadtam,¹⁾ nem mulasztottam el kifejezni azt az aggodalmamat, hogy lehetnek olyan, e tárgy körébe tartozó emlékek és olyan azokra vonatkozólag megjelent feltevések, melyekhez nem volt módomban hozzájutnom. Az emlékek és a rájuk vonatkozó irodalom szétszórtsága mellett megtörténhetik az ilyesmi, ámbár — természetszerűen — igyekeztem lehetőleg mindent megszerezni.²⁾ Az alább elmondandók miatt szükséges erre hivatkoznom, megjegyezvén, hogy azóta sem csalódtam abban a feltevésemben, hogy az akkor nem, de azóta megismert emlékek sem befolyásolhatják akkor felállított következtetéseimet.

Nem csalódtam abban a számításomban sem, hogy következtetésem ellenmondásokat fognak kiváltani. Tudtam, hogy vannak, akik évtizedeken át foglalkozván ezekkel az emlékekkel, azok kérdése valósággal személyes ügyükké vált. Világos, hogy ezek a szakemberek bizalmatlanul fogadnak minden, az ő nézetükkel ellenkező felfogást. Számítottam tehát arra, hogy még súlyos eszmecserék lesznek e kérdések felett, amikor álláspontomat védenem kell.

Ilyen eset állott elő most.

Prof. *Georges Seure*, a thrákiai emlékeknek ugyancsak alapos ismerője és magyarázója nem régen „*Le roi Rhésos et le Héros Chasseur*“ címen tanulmányt írt a *Revue de Philologie*-ba,³⁾ melynek különlenyomatát szíves volt nekem megküldeni. Seure úr ebben a tanulmányában a

¹⁾ Arbeiten — DOLGOZATOK — Travaux, II. (1926) és IV. (1928).

²⁾ U. o. II. (1926) 1. lap, 2 jzt. és 58. lap.

³⁾ Tome LIV. 1928. különlenyomat.

Strymon és Pangaios vidékéről való s a trójai háborúban elesett és ott eltemetett Rhésos király legendáját taglalja, akinek testét később elszállították és Amphipolisban eltemették, majd ott feltámadt és a rhodopéi nép hite szerint, mint lovasvadász élt az erdők mélyén.

Végső következtetését így foglalja össze:

„Megállapítható, hogy Rhésos király és a lovas istenség közt olyan ábrázolásbeli és elnevezésbeli egyezés van, mely megengedi, hogy a kettőnek legalább részben való azonosságára következtessünk és azt a feltevést, hogy ῥῆσος — akár nagy, akár kis betűvel — a thrák nemzeti heros egyik rituális jelzője, vagy egyik titkos neve. Természetes alapkövetelménye ennek az egyezésnek és az egész okfejtésnek az, hogy a domborúmfüvek hosszú során ábrázolt vadász, — hazai istenség legyen.“⁴⁾

E megállapítás után így folytatja:⁵⁾

„A jelen cikk jelentőségét nagymértékben csökkentené az, ha bebizonyosodnék, hogy az u. n. thrák vadász nem lehet sem Rhésos király, sem valamely belföldi istenség. Épúgy tarthatatlanná válnának mindazok a fejtegetések és osztályozások, melyekkel annyiszor próbálkoztunk ennek a lovas istennek kultusz- emlékei terén magam, s előttem és utánam annyian mások.

Ez a kellemetlenség érne bennünket akkor, ha el kellene fogadnunk azokat a következtetéseket, melyeket legújabbán dr. Buday Árpád úr ad elő. Nem tudom biztosan, hogy ez a tudós vajjon a lovas vadászra vonatkozó összes emlékeket ismeri-e. valamint mindazokat az (irodalmi) munkákat, melyek ezekkel, a még kevésbé megvilágított ábrázolásokkal foglalkoznak? Sem osztályozása, sem idézetei nem teszik azt a benyomást, hogy valamennyit számba vette és mindet elolvasta. Memoireja az u. n. thrák lovasra vonatkozólag arra a megállapításra jut: dass der auf den bezüglichen Denkmälern befindliche Reiter nicht die Gottheit selbst ist, sondern der Glaubige, der das Denkmal stiftet.

A gondolat, hogy a lovas nem az istenséget ábrázolja, hanem a felajánlót, a szó minden vonatkozásában eredeti (. . . est originale dans tous les sens du mot).

A részletes megvitatásnak nem ez a helye. Eléggé megvédem úgy a jelenlegi tanulmányt és az összes eddigi munkákat, ha sikerül kimutatnom, hogy ez a vélemény kevésbé helyt álló.

Világos u. i., hogy hasonló magyarázat csak akkor érvényes, ha az ábrázolások összességére alkalmazható. A felirat nélküliek mindenesetre vitathatók; már nehezebb a bizonyítás, mikor u. a. a lapon ott találjuk a lovast és olyan kétségbevonhatatlan istenségeket, mint: Hygieia, Aphrodité, Artemis, a nymphák. De amikor a felirat jön segítségül és a szöveg (dedicatio vagy sírfelirat) több dedikálót vagy ajándékozót nevez meg együttesen, vagy nőt, — hogyan magyarázható, hogy a lovas mindig egyedül van, — és pedig hímnemű?

Azt hiszem, hogy ez az egyetlen megjegyzés elegendő arra, hogy ledöntse azt az épületet, melynek talán nagyobb a homlokzata, mint a tartalma (plus de façade que d'aménagement); s több benne a meglepő, mint az alaposág“.

⁴⁾ Idézett különlenyomat 24. lap.

⁵⁾ U. o. 25. lap.

Abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy Seure úr minden aggodalmára megnyugtató feleletet adhatok, tehát nincs okom alaptételemen változtatnom; sőt magának Seure úrnak, most szóban forgó értekezéséből fogok újabb támasztékokat meríteni annak igazolására. Be fogom bizonyítani, hogy az ő fejtegetései legalább is olyan mértékben alkalmasok az én alaptételelem támogatására, mint az ő végső következtetésére. A kettő u. i. egymást nem zárja ki, hanem annyi különbség van köztük — hogy az általa választott hasonlatánál maradjak — hogy az én elméletem a hellénisztikus vallási palotában egy nagy épülettömb, az övé ellenben csak egy szoba a görög vallástörténetében, melyet azonban szintén megérintett már az új kor szele, (hiszen Rhésos feltámadt és heros lett) — de gazdája még makacsul ragaszkodik a megelőző kor szelleméhez, s nem akar sehogy sem az új korszak felfogásával számolni.

Vegyük azonban rendre a megjegyzéseket.

Ami a bíráló megjegyzések *bevezető sorait* illeti, azokból világosan látszik, mennyire igazam volt akkor, mikor számítottam reá, hogy azok, akik eddig ezeknek az emlékeknek más irányú magyarázata mellett már lekötötték magukat, természetsszerűen idegenkedéssel fogadnak olyan mérőben új — s beismerem: merész — magyarázatot, mint az enyém. Anynyira természetes ez, hogy valósággal megbecsülletésnek veszem, hogy Seure úr, a legérdekeltőbbek egyike, — kifogásainak legalább egy részét volt szíves előadni. Megjegyzem, hogy munkámnak nem az a legfontosabb eredménye, amit ő kipécéz, hanem — amint később rátérünk — egészen más; s ha ő neki a most felhozott ellenvetéseivel sikerülne is megdöntenie azt, aminek megdöntésére törekszik, — az én épületemnek legfeljebb egyik oszlopát rongálta meg. amitől azonban a ház maga össze nem dőlne; legfeljebb egy új oszlopról kellene gondoskodni, — a façade alá.

Legelőbb a mellék-kérdésekkel végezhetünk. Seure úr *„nem tudja biztosan, hogy vajon az összes emlékeket és a vonatkozó irodalmat ismerem-e?“* Magam nagyon jól tudom, hogy: *nem!* Ezt annál könnyebben bevallhatom most, mert egészen nyíltan megtettem munkámban is. Ugyanakkor azt is megmondom, hogy amikor az emlékeknek kétségtelenül nagyobb részét ismerem, nem valószínű, hogy az előttem ismeretlen néhány darab olyan lenne, hogy az ismertekből levonható következtetést lényegesen befolyásolná.

Ami pedig az irodalmat illeti, sokkal többet olvastam, mint amire hivatkoznom alkalmam volt; pl. Seure *„Types curieux“* sorozatát ismerem, de csak egyszer volt alkalmam hivatkoznom reá. Viszont ki mondhatja el magáról, hogy minden emléket és a reá vonatkozó teljes irodalmat — bármely nyelven és bárhol jelent legyen meg — ismeri!? Mindenesetre irígylésre méltó ember lehet. Tény azonban, hogy Seure úr egyetlen olyan emlékkal dolgozik, melyet én addig nem ismertem (20. lap), amely azonban inkább az ő szempontjából érdekes, mint az enyémből, bár ő nem veszi igénybe.

Tévedne tehát az, aki Seure úr sorait olvasva azt hinné, hogy én olyan látszattal léptem a nyilvánosság elé, hogy minden emléket és a teljes irodalmat ismerem, holott Seure úrnak nem az a benyomása; *tévedne azért, mert ez a benyomás teljesen megegyezik az én idézett vallomással.*

A továbbiakban vegyük rendre a bíráló megjegyzéseket.

Az első így hangzik: „A gondolat, hogy a lovas nem az istenséget ábrázolja, hanem a felajánlót, a szó minden vonatkozásban eredeti (est original dans tous les sens du mot)“. — Nem értem félre a mondat élet, azonban kénytelen vagyok elhárítani magamtól a „dícséretet“. Mert maga a gondolat igen régi, csak *ebben az alkalmazásban* az enyém. Mindnyájan tudjuk u. i., hogy szokás volt a klasszikus ókorban a halott sírján annak heroizált képét elhelyezni, mely nem protraitszerűen ugyan, de a halottat ábrázolja; sőt nem egyszer előfordult, hogy ez a szobornú valóságos isten-alak volt, pl. Apollon, Hermes, Priapos, stb. A szokás meg van úgy a tiszta klasszikus korban, mint a hellénizmus korában. Az általam a 19. képen bemutatott emléken írásban olvasható, hogy a heroizált Diogenest ábrázolja az emlék alján levő lovas. Már pedig Seure úr is megállapítja (33. lap), hogy *„le cavalier heroisé et le cavalier divinisé ne se distinguent guère, et le même tableau peut orner les temples et les tombeaux“.* Emlékeink teljesen igazolják azt a Seure-féle mondatot.

Nem én találtam ki azt az elméletet sem, amely minden valamire való kézikönyvben olvasható az áthéni akropoliszon talált, s a Kr. e. VI. sz. második feléből származó női szobrokkal kapcsolatosan. Ezekről azt hitték eleinte, hogy isten — vagy papnő — szobrok: a két lehetőség egymás mellett arról a feltevésről tanuskodik, hogy ha azok a szobrok papnők szobrai, a papnőket többé-kevésbé az istennő habitusában ábrázolták. Az újabban elfogadott magyarázat azonban abban állapodott meg, hogy e szobrok egyszerű fogadalmi ajándékok (votiva), melyeket a hívók a maguk helyettesítésére állítottak az istennőnek. És itt ugyancsak az az eset, hogy ezek a fogadalmi ajándékok a fogadalomtevőt ábrázolják, még pedig valamelyes mértékben az istennőhöz hasonlónak.

Ósi és általános szokás az is, hogy a gyógyító isteneknek szokták votivumként felajánlani hálából különféle testrészek plasztikus másolatait, amelyek — természetesen — szintén nem hű és tökéletes másolatai az illető testrésznek.

Mindezeket az állításokat nem én találtam ki, azokért én csak anynyiban vagyok felelős, hogy elfogadtam és alkalmaztam. És azért, hogy az alapelvet kiterjesztett értelemben alkalmaztam.

Nevezetesen így gondolkoztam: Az ismert emlékek nagyobb része, amelyek lelőhelyeit pontosan ismerjük, Asklepieionból került elő, vagy legalább is szoros kapcsolatot mutat Asklepiiosszal; közülük több ennek az istenségnek van szentelve.⁶⁾ Amiből önként kínál-

⁶⁾ Seure úr ezen az alapon bizonyos összeolvadást állapít meg. 20. lap, 2. izt.

kozik az a következtetés, hogy: tehát gyógyulásról van szó. Azzal a különbséggel, hogy most nem egyik vagy másik testrész beteg vagy volt beteg, hanem az egész ember, tehát azt a maga egészében ajánlotta fel tulajdonosa az istennek. Majd alább elő fogom adni részletesen ennek a gondolatmenetnek további részleteit. Most csak az ellen kívántam védekezni, mintha állításom „dans tous les sens du mot” eredeti volna. Mert csak az alkalmazása az; ebben pedig logikai hibát nem látok, az emlékek korának — a hellénizmus szellemének — viszont kifogástalanul megfelel.

Seure úr — fájdalom — az alkalmat nem találja megfelelőnek a részletek megbeszélésére. De nem is tartja szükségesnek a részletekbe való elmélyedést, mert azt hiszi, hogy ha egy tételemet megdönti, egész építményem összeesett. Felállítja tehát a fő tételt: *Hasonló magyarázat csak akkor érvényes, ha az az ábrázolások összességére alkalmazható.*

Folytatólagosan pedig megállapítja, hogy:

- a) *a felirat nélküliek vitathatók;*
- b) *nehezebb a bizonyítás, mikor ugyanazon a lapon ott találjuk a lovas és mellette olyan istenségeket, mint Hygieia, Aphrodité, stb.*
- c) *hogy magyarázható meg az olyan eset, mikor a feliratos szöveg több személyt — vagy nőt — nevez meg, az ábrázolás ellenben mindig egy lovas mutat és pedig mindig himneműt.*

Elfogadom a fő tételt, s ennek következtében igyekszem megfelelni a részletes ellenvetésekre.

Az első (a) magától elesik, tehát a másodikkal (b) kezdem.

Azt a gondolatot, hogy a lovas nem más, mint az emlék felajánlója épen ezek az emlékek (első sorban az én osztályozásom szerinti a—b. alosztályba tartozók) adták nekem. Láttam azt, hogy egész sor olyan emlékünkn van, melyeken a feliratos rész a legkülönbözőbb istenségek neveit tartalmazza, még pedig dativusban, tehát olyan értelemben, hogy a tábla neki vagy nekik szóló votivum. Ha a táblán nem volna alakos ábrázolás, — nem lett volna feltűnő.⁷⁾ De minthogy a lovas ábrázolás ott van, meg kellett állapítanom, hogy a szöveg és az ábrázolás között semmi látható összefüggés nincs. Azt u. i. sohasem hallottam még, hogy Asklepiost, Hygieiát, Apollont, Silvanust stb. ilyen módon ábrázolnák. — Kétségtelen, hogy a közhasználatban ez az ábrázolás úgy szerepel, mint thrák lovasisten. De hogyan jut egyik isten ahhoz, hogy egy másik istennek ajánlják a képét?! Pláne azzal a gesztussal, hogy áldoz azoknak. Mert itt erről volna szó, nem pedig arról az épen nem ritka esetről, hogy valamely istenség szobrát stb. egy másik — rendszeren rokon sajátosságú — istenség templomában helyezik el, mikor az istenek synoikoi, synmeoi. Világos, hogy itt elháríthatatlan nehézség van, ha az ábrázolást istenábrázolásnak vesszük.

⁷⁾ Legfeljebb úgy jártam volna el, mint Seure úr, aki — előttem reitélyes okból — a munkája 34. lapján 5. sz. alatti oltárt Rhésosnak tulajdonítja.

A kérdésnek ebben a stádiumában jutott szerep a 12. képmen bemutatott emlékeknek. Ezen u. i. a lovason kívül Asklepios és Hygieia is ott vannak; utóbbiak egy oltár mellett állanak, míg a lovas az oltárfelé közeledik, s jobbában áldozati kenyeret nyújt előre. Felirat nincs az emléken, de nem nehéz az ismert szkéma szerint megszerkeszteni a következőképen: *Asklepio et Hygieiae aliquis (votum soluit)*, illetőleg ugyezt görögül fogalmazva. Tehát három személyről lehet szó. Az, hogy melyik Asklepios és melyik Hygieia, — nem kétséges. A harmadik — a lovas — tehát nem lehet más, mint az a bizonyos *aliquis, qui votum solvit*, vagyis a fogadalomtevő.

És itt térjünk vissza a már említett votív-kezekhez, lábakhoz, stb. Ezekben is fordulnak elő istennevek, s amellet felajánlók nevei, — de soha senkinek sem jutott eszébe, hogy azokat a lábakat, kezeket ne a felajánlóéknak, hanem az istennek nyilvánítsa.⁸⁾ Azt viszont már elébb kifejtettem, hogy ezeknek az u. n. lovas-emlékeknek korában az emberek igenis fel szokták *magukat* ajánlani a θεός οωτήρ-nek, aminthogy — láttuk — megtették elébb is. Seure úr is említi, hogy Rhésos csak azokkal érintkezett, akik vele éltek együtt, a többi embertől elvonultan. — Lehet, hogy ez az én okoskodásom merész és meglepő, de logikai hiba nincs benne, sem olyan tárgyi okot nem látok, ami miatt az meg ne állhatna. Ellenben megerősíti a kubáni kerületben talált aranykehelynek az az ábrázolása, melyvel kapcsolatosan hangsúlyozottan megismételtem állításomat, s melyhez Seure úr a maga megjegyzéseit fűzi.

Már most ebből a konkluzióból természetesen következik, hogy az olyan — vagyis az összes többi — esetekben, mikor az ábrázolás csak a lovasat mutatja, az ábrázolásban a fogadalomtevőt kell látnunk. Az istenséget u. i. nem láthatjuk, mert a feliratos szövegek Aphroditét, Apollont, Artemist, Asklepiost, Kybelét, Dionysost, Hadeset, Herát, Heraklest, Hermest, Zeust, stb., stb. istenneveket említenek, mind olyanokat, akiket nem szokás lovon ábrázolni, legalább eredeti alakjukban nem; *de különben is furesa volna, ha mindezeket az isteneket azonos módon ábrázolnák.*⁹⁾ Ekkor jön újabb segítségünkre a 4. (és esetleg 11.) képeinken közölt emlék. Itt a lovas a szamothrákéi kabir-kultusz jelvényét viseli, tehát az ábrázolatnak a mysztériumokkal való kapcsolatára kell következtetnünk belőle. Ebben a szellemben magyarázom a plovdivi múzeum nevezetes háromfejű lovasát is,¹⁰⁾ valamint azokat az emlékeket, melyeken a lovas fel-

⁸⁾ Kivételek a fület ábrázoló táblák, melyek — mint Weinreich szellemesen kimutatta — az epékoos (meghallgató) istennek áldoztattak; de szintén bármelyik istennek.

⁹⁾ Vagy ha igen, akkor az azt jelentené, hogy a név meglehetősen mellékes; hogy itt egy henotheisztikus vallásos felfogással van dolgunk, melyben a lényeg az *Isten*, a többi másodrendű, s hogy minek nevezik azt, különféle okok határozzák meg. S ez bele is illik az én okoskodásomba. Csakhogy bármennyire igaz ez, nem szabad elfeledkeznünk a 12. képen közölt emlékről és kubáni társáról, melyek azt mondják, hogy a lovas = a felajánló.

¹⁰⁾ Arch. Anz. 1926. (XLII.) 20—21. lap.

emelt jobbjaival a benedictio latina gesztusát utánozza; ilyen kezeket tudvalevőleg Sabazios hívei szoktak felajánlani. Miért és hogyan? Azért, mert gondolatmenetünk és az emlékek formai fejlődése során eljutottunk a mystériumok világába. Ott pedig az a fontos, hogy *a hívő egyesüljön a maga istenével, hogy felvegye annak a képét*. Akik ezeket az emlékeket felajánlották, azok a maguk megváltójának képében tették azt.

Ez az okfejtés, véleményem szerint, teljesen megfelel annak a kornak, melyből az emlékek zöme származik és egyúttal szemlélteti úgy a külső, formai, mint a belső, tartalmi fejlődést is. Bizonyítékai és meg-támasztói azok az emlékek (13., 17., 18., 39—41. képeim), melyeken a mystériumokra utaló ábrázolások is vannak s amelyeket Seure úr egy-szerűen „mitraizálóknak“, „orientalizálóknak“ nevez anélkül, hogy bő-vebben foglalkozna velük, s megmagyarázná, hogy milyen módon tar-toznak mégis az ő fejtegetései körébe? Az én okoskodásom körébe egé-szen jól beletalál ez a csoport is, amint kifejtettem.

Gyakran fordul elő az ezen emlékeken szokásos ábrázolási mód ka-tonák síremlékein, amint hogy a votivumok felajánlói legtöbbször kétség-telenül katonák. Nem kétséges, hogy az ilyen katonai emlékeken a heroi-zált halottat ábrázolja a kép, a 19. képe men bemutatott emlék és társai szellemében. Még pedig gyakran arcképszerűen, ami ebben a korban nem meglepő, mivel az egyiptomi befolyás nagy, az egyiptomi halotti kultusz-ban viszont az arcképszobrászatnak fontos szerepe van.

De fordul elő síremlékeken (sztéléken és szarkofágusokon) maga az a tábla, amelyet votivumként ismerünk. Erre nézve idéztük Seure úr né-zetét, melyet kiegészíthetünk azzal a véleménnyel, hogy a tábla ilyenkor sem más, mint a 19. képünkön bemutatott emlék alján látható ábrázolás, amelyről a sírfelirat mondja, hogy az Diogenés heros. Az, hogy a tábla külön van-e feltéve az emlékre, avagy az emlék megfelelő része van táblaszerűen kiképezve, nem lényeges.

c) *Most jön a harmadik* — Seure úr által nyilvánvalóan legfogósabb-nak szánt — *kérdés: Hogyan magyarázom meg azt az esetet, mikor a feliratos szöveg több személyt nevez meg dedikálóként, vagy pedig nőt, — az ábrázoláson pedig csak egy lovas van, s az mindig himnemű?* — A feleletet megkönnyítette, helyesebben határozottabbá tette volna, ha azt valamely pontosan megjelölt emlékekkel kapcsolatosan tenné fel. Mert én csak egy emlékre emlékszem (s annak feliratos része hiányos) olyanra, mely-nek felajánlói többen vannak; olyanra, amelyen nő szerepelne dedikáló-ként, egyre sem emlékszem. Az első a Glava Panéga melletti szentélyből került ki s felirata ez: Silvano Sancto ex vico Longinopara | heredes Eftecenthi Coci . . . . . Kár, hogy a feliratos szöveg vége hiányzik, mert ott esetleg meg lett volna az ok is, amiért ezt a táblát felajánlották; pl. *ex testamento, ex hereditate, ex visu, stb.*, amikor nyilvánvaló volna, — ami így is valószínű — hogy az örökösök ezt a táblát nem magukért, hanem az örökhagyóért állították. — Hasonló és elfogadható magyarázat lehet-

séges más, esetleg előforduló ilyen emléknél, amelyet azonban nem ismerek.

De ha *egészen elvontan, mint lehetőségről beszélünk* a nélkül, hogy magára az emlékre hivatkoznánk, gondoljunk azokra a votivumokra, melyeken a feliratos szövegben a családfő szerepel felajánlóként ilyen formulával: *pro se et suis, pro salute eius et suorum*, ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ τῶν ἑαυτῶν πάντων, stb., stb.; sírfeliratokon a *sibi et suis*, stb. formula adja meg a jogot arra, hogy csak egy személy szerepeljen az emlék állítójaként.

Azonkívül hivatkozhatunk itt egy Seure úr által közölt emlékre (34. lap, 5. kép), melyen oltár van ábrázolva úgy, mint a most szóban forgó emlékeken, csakhogy a lovas nélkül. Seure úr azt mondja, hogy az a rhodopéi Rhésos-oltárt ábrázolja, melyről Philostrates tesz említést. De ha a mi emlékeinken szereplő lovas azonos Rhésossal, akkor miért nincs rajta ezen az oltáron a lovas? Azért, mert a lovas nem Rhésos és nem valami más istenség, hanem a felajánló. Minthogy pedig hárman vannak felajánlók, — tehát elmarad a fogadalomtevő ábrázolása, s megelégszenek a névszerinti felsorolással. Annál inkább, mert úgy látszik, egyiknek sem volt jogcíme arra, hogy mindhármuk nevében tegye meg az ajánlást.

Marad végül az eset, *amikor egyetlen nő* a felajánló. *Kérdem, hogy tényleg van ilyen eset?* Mert én ismerek ugyan olyan ábrázolást, ahol nő lovon ül,¹¹⁾ az azonban felirat nélküli, s az ábrázolást Eponának mondják. Egy másik, a szófiai múzeumban őrzött ép és egy nagyon rongált emléken viszont valami szarvasfélén ül női alak. Ezt Artemisnek (Dianának) mondják. Ezeknél az emlékeknél azonban nem is egészen bizonyos, hogy a női alak a szarvason ül. Van u. i. a preslavi múzeumban egy domborúműves lap, melyen Artemis a szarvas előtt áll. Ez az emlék feljogosít arra a feltevésre, hogy amikor azon ülőnek van rajzolva, vagy látszik, — a kőfaragó tévedésével van dolgunk.¹²⁾ *Mindenesetre fontos körülmény, hogy nem tudunk olyan női síremlékről sem, amelyen lovasnak volna ábrázolva a halott.*

Ha tehát valahol, úgy itt indokolt megvárnunk azt, amikor a probléma tényleg felmerül, hogy annak körülményeihez keressük az alkalmas feleletet.

*

Ezekben kívántunk felelni Seure úr aggodalmaira, illetőleg kifogásaira. Most már az olvasó-szakemberek dolga eldönteni, hogy vajjon sikerült-e eléggé megvédenünk azt a façadot, melyet Seure úr ezzel az egyetlen megjegyzésével ledöntöttnek nyilvánított. Mi azt hisszük, hogy sikerült.

¹¹⁾ Fundberichte aus Schwaben, N. F. II. (1924.) pag. 24. Fig. 19.

¹²⁾ Dobruszky, i. m. 61. kép, 83. lap; Bull. Bulg. 1926—27. pag. 95. Fig. 45.

De akár sikerült, akár nem, abban semmi kétséguink, hogy maga az épület szilárdan áll. Fundamentumát így fogalmaztuk meg: „... *tévedés ezekben az emlékekben valamely speciálisan thrák nemzeti istenség ábrázolását látunk. Akkor járunk el helyesen, ha azokban a korokra jellemző Udvozító keresésnek sajátos, az északi Balkánon kialakult és onnan részben távolabbi területekre is elkerült megnyilvánulási formáját látjuk*”. Munkánk főeredményének épen azt tartjuk, hogy sikerült ezeket az emlékeket végre a keletkezési korok szellemének megfelelően magyaráznunk, s ezzel kiemelniük abból a stagnálásból, ahol egy vagy több részletet többé-kevésbé sikeresen magyarázgattak, de az emlékekkel, mint összességgel nem tudtak mit kezdeni. *Neküink ez a fontos*; s az, hogy ez olyan magyarázat, mellyel az összes emlékek megmagyarázhatók, mint azt nagyon részletesen ki is fejtettük. És megmagyarázható az a nagyon sok fejtőrést okozott jelenség, hogy ugyanolyan ábrázolást a legkülönbözőbb nevű istenségeknek ajánlanak fel.

Seure úrnak, ha ezt az épületet meg akarja dönteni, akkor első sorban azt kell bebizonyítania, hogy ezek az emlékek *mind* a thrák nemzeti istenre, vagy az ő Rhésosára vonatkoznak; mert ő vele szemben is fennáll az a követelmény, hogy „Hasonló magyarázat csak akkor érvényes, ha az ábrázolások összességére alkalmazható”. Már pedig ő maga sem kívánja azt ilyen terjedelemben alkalmazni, mikor „egy részleges azonosságra való következtetést és azt a feltevést” tartja „megengedhetőnek, hogy a ῥῆσος — nagy betűvel vagy kicsivel — a thrák nemzeti heros egyik rituális jelzője vagy titkos neve”.

Mivel támogatja ezt? Azzal, hogy a Rhodopé vidékén tiszteltek egy olyan — Rhésos nevű — lovast, aki vadász és pedig agarászó vadász volt, s aki az erdő mélyén lakott, az emberek közül csak azoknak mutatkozva, akik elvonultan, az erdőkben elrejtőzve élnek. *Neve egyébként nem fordul elő egyetlen emléken sem*, s ő nem is várja, hogy leírva olvassa ezt a rituális nevet. Sőt még azt az egyetlen esetet is visszautasítja, amit Picard úr felajánl, ha nem is biztosként, de lehetőségként. (20—21 lap.) Visszautasítja azért, mert az ábrázolt nem vadász. Ő tehát csak azokat az emlékeket hajlandó Rhésossal kapcsolatba hozni, melyeken a lovas vadász jellegű, vagyis azokat, melyeket mi a B. csoportba soroztunk.

Az a kérdés, hogy lehetséges-e ezeknek az emlékeknek az általa kívánt elkülönítése a másik csoporttól, vagyis azoktól, melyeken a lovas nem vadász, hanem egyszerűen lovas, aki jobb kezében kalácsot, poharat vagy rhytont tart? — Úgy látszik, hogy nem, mert Seure úr megenged olyan egyezést, mely szerint *κύριος ἦρως = ῥῆσος ἦρως*. Már pedig *κύριος* jelzővel a nem vadász lovas is előfordul. Ezzel szemben a két csoport megfelel annak a követelménynek is, amit Seure úr a 23. lapon állít fel: hogy ugyanabban az időben, ugyanazon a helyen lettek légyen felállítva. A csoportok tehát összetartoznak.

A szentélyt, melyben állottak Seure úr a Rhésosénak mondja, s azt állítja (20. lap), hogy ez a Rhésos összeolvadt Asklepioszal. *De mi bizo-*

nyitja ezt az összeolvadást? Ha ilyen összeolvadt istenségről van szó, akkor hogyan lehetséges az, hogy a szentélyben előfordulnak egymás mellett kizárólag Rhésos-ábrázolások (ő t. i. a lovasvadászt annak tartja) és kizárólag Asklepios (+ Hygieia, Telesphoros) — ábrázolások, vagyis: mi a magyarázata annak, hogy egyetlen eset kivételével (az én idézett 12. képem) ezek az összeolvadt istenségek mindig külön fordulnak elő, s egyiknek ábrázolásán sincs nyoma valami olyan vonásnak, mely a másikéből kölcsönözöttnek tekinthető?

De van más baj is. Seure úr a 8. lapon ezt a követelményt állítja fel: „Visszatérve Rhésosra, világos, hogy a megvizsgálandó bizonyítékok nem lehetnek bizonyító erejűek másra, mint keletkezésük korára és arra a területre nézve, mely körül összpontosul a legenda, t. i. a Pangaios és Strymon vidékére“. Helyes. Azonban az általa Rhésos számára lefoglalt emlékek nem ott, hanem legfeljebb annak közelében kerültek napfényre. Sőt néha nagyon is messze, pl. Daciában, Pannoniában, Délolaszországban, Anatoliában. — A Daciában és Pannoniában előkerültekről lehet azt mondani, hogy thrákiai katonák vitték magukkal. De ezzel szemben jogos az ellenvetés, hogy thrákiai katonák más nyugati tartományokban is állomásoztak, miért nem vitték oda is el?! A másik két területre még ez a katona-elmélet sem alkalmazható. — Ezek volnának Seure úr bizonyítékai arra, hogy az emlékek helyi, thrák nemzeti jellegű istenségre vonatkoznak.

Most áttérünk azokra az adataira, amelyek a mi okoskodásunkat támogatják. Rhésost egyebek közt így jellemzi: „A helyi hit szerint a Heros, kinek csodálatos vadászatairól énekelnek s akinek védő és megelőző (profilaktikus) hatalma van, a hegység valamely zugában él. Hívei azonban ugyanakkor azt is tudják, hogy csontjai amphipolisi heroonjában vannak eltemetve. Arra kell tehát gondolni, hogy *feltámadt* (14. lap)“. Majd tovább: „... a lovas csak azokkal köt ismeretséget, akik elszánták magukat arra, hogy a többi embertől elvonultan éljenek az erdőben. Jelenléte sohasem test szerinti, hanem csak jelekből lehet arra következtetni“. — Mindez arra vall, hogy Rhésost üdvözítőként tisztelték ezen a vidéken, még pedig a Kr. u. III. sz. elején. De nem volt mindig ilyen jellegű. Hiszen annak idején megölték Trójánál, s évszázadokig volt eltemetve ott a nélkül, hogy feltámadt volna, s az athéniak (Kr. e. 437. után) mint halottat szállították és temették el Amphipolisban. De itt sem azonnal támadt fel, mert hiszen Cicero szerint nincs kultusza. Később azonban — (mikor a kor szellemének szüksége volt arra, hogy feltámadjon és *σωτήρ*-ré legyen) — feltámadt és van már kultusza is.

Ennek megfelel a bithyniai és a thrákiai, ide tartozó legendák közti eltérés s az, hogy az utóbbi a fiatalabb (8—9. lap). Ebben a korban a Rhésos *király* és *héros* közti összefüggés sem okozhat gondot, mert a hellénisztikus király heros is. — A hellénizmus szelleme keletről terjedt nyugatra, Kisázsziából jött át Európába. Az általam és Seure úr által hangoz-

tatott közlekedési okok magyarázzák meg a Rhésos-legendák egyes változatait és e változatoknak más legendákhoz való viszonyát. (11—12. lap).

És itt válik alkalomszerűvé egy másik észrevételünk. — Seure úr u. i. egyes ábrázolásokhoz ilyen megjegyzéseket tesz:

a) „Mindenesetre a thrák lovas reliefek mithriácizáló sorozatához tartozó állatokkal van dolgunk“. (27. lap, 6. jzt. Az utolsó 2. sor.)

b) „A keletieskedő sorozathoz tartoznak (t. i. azok az emlékek), melyeken az oroszlán nem annyira vad, az isten által üzött állatként szerepel, hanem háziállatként, mely az istenség számára dolgozik, mint kutya-helyettes, ill. a kutya-falka tagja“. (29. lap, 4. jzt., utolsó bekezdés.)

c) „A deus magnus jelző sohasem fordul elő a thrák lovassal kapcsolatban. Az a két eset egyike, mikor θεός μέγας lovas istenségre alkalmaztatik, a Pontus Euxinus mellett (Odessos) tisztelt Darzelates, Darzalites, Darzalas; a másik — érdekes találkozás — Heron egyiptomi istenség, aki nagyon közel áll a thrák lovashoz“. (22. lap.) — Mindezt pedig elmondja azzal kapcsolatban, hogy a Picard úr által Rhésos ábrázolásnak tulajdonított Philippi-környéki lovasemléket nem hajlandó Rhésosra vonatkozásnak elismerni.

Azért fontos ezekre rámutatni, mert az a—b) alatti vonások semmi esetre sem az ábrázolásnak helyi, thrák nemzeti volta mellett szólanak, hanem az általános hellénisztikus szellem képviselői az emlékeken. Épen úgy, mint az általam a 18., 38., 39., 40. és 41. képeken közölt emlékeken a lovas által eltiport emberi alakok, meg egyéb ábrázolások.

A 38. képen ábrázolt emléket Belgrádban őrzik, s ha állítólag Görögországból került is oda, bizonyos, hogy közeli rokona a 37. képen bemutatottnak, mely a Glava Panégától származik. A 38. képen látható emlék után pedig csak bővebb a 39. képen látható sarmizegethusal töredék; ennek meg a 40. képen látható a testvére. — Mindezeket (a 38—40. képen láthatókat és analogonjaikat) nem hiszem, hogy el lehetne intézni azzal, hogy a thrák lovasreliefeknek mithraizáló vagy a keletieskedő sorozatához tartoznak, mert ez az állítás színigazság ugyan, de nem magyaráz meg semmit, legkevésbé azt, hogy mit keresnek azok egy helyi jellegű thrák nemzeti istenség ábrázolásain?!

A c) alattiban fontos annak megállapítása, hogy nemcsak Rhésos, hanem más istenségek is ábrázoltatnak lovasnak s ezek közt „Heron egyiptomi istenség nagyon közel áll a thrák lovashoz“. Ez több, mint „érdekes találkozás“, mert nem véletlen dolga, hanem természetes. Egyuttal azonban a „lovas“ thrák nemzeti jellegének megcáfolója.

Azt hiszem, hogy most már összefoglalhatom azt, amit a fentiekben kifejtettem.

Mindenek előtt hiszem, hogy sikerült megvédenem, vagy legalább is alaposan megindokolnom azt, hogy a szó *nem* minden vonatkozásban eredeti az a gondolat, hogy a lovas nem az istenséget személyesíti meg, hanem a felajánlót. A tiszta igazság érdekében meg kell itt említenem, hogy ezt az állítást az 1—14. képeimen bemutatott emlékeimre vonatkoz-

tatom, mikor a 25. lapon ezt mondom: „Mi tehát az emlékeknek ebben a két alosztályában nem látunk mást, mint a klasszikus görög síremlékek egyik típusának votivumként való alkalmazását, melyet vagy változatlanul vagy kisebb-nagyobb átalakítással a legkülönbözőbb istenségeknek ajánlottak fel. A lovasban magában — az utolsó esetet kivéve — sohasem lehet még átvitt értelemben sem, a megtisztelt istenséget látnunk, hanem magát a fogadalom tevőt vagy terovót“. Az első mondat ellen nem emelhető kifogás. Nemcsak az általam az idézett helyen folytatólagosan felhozottak támasztják meg kellően, hanem Seure úr is azt az elvet vallja, hogy: a heroizált lovas semmiben sem különbözik az istenített lovastól, tehát ugyanaz a tábla díszítheti a templomot és a sírt“. Ebben tehát egyetértünk. Ellenben nem ért velünk egyet Kazarow úr, egy újabban megjelent közleményében.¹³⁾ Erre majd visszatérünk. Egyelőre Seure úrral ebben a kérdésben egyet értünk.

Meg kell tehát értenünk egymást a második mondatban is, melynek két állítása van: az egyik az, hogy nem láthatjuk a lovasban a megtisztelt istenséget. — Azokon az emlékeken u. i. amelyeken Aphrodité, Apollon, Artemis, Asklepios, Kybelé, Hades, Hera, Herakles, Hermes, Nymphák, Zeus szerepelnek megtiszteltekként, — nyilvánvaló, hogy a lovas nem ábrázolhatja őket, még átvitt értelemben sem. — Dehát kit? — térünk át a mondat második felére. Itt segítségül jön a 12. képmen bemutatott emlék, melyet fennebb már részletesen tárgyaltunk ebből a szempontból, s még inkább a 14. képmen bemutatott, hol a lovas fiatal Dionysosnak van ábrázolva, az emlék állítóját viszont Dionysiosnak hívják.

Ezek olyan tények, amiket nem lehet pusztá tagadással elintézni. S csak az a kérdés, hogy van-e hasonlóan kényszerítő ok arra, hogy ne lássuk a többi emlék lovasában is ugyancsak az emlék felajánlóját? Amint láttuk egyetlen ilyen ok sincs. Nem ilyen az sem, hogy a Rhodopé vidékén volt egy Rhésosnak nevezett heros. Nem pedig azért, mert ez csak név szerint, látszatra thrák nemzeti heros; valójában — mint az imént kimutattuk — egy hellénisztikus *σωτηρ* heros, akit azon a vidéken épen Rhésosnak hívtak. Hogy is mondja a Szent Hippolytusnál közölt pogány himnus: „... Rhea követe, oh Attis! Téged a szyriaiak Adonisnak, Egyiptom népe Osiris királynak hív; Mén égi szarvának a görögök bölcsessége, stb., stb.“ Egészen jól beleillenek, hogy: Rhésos királynak a Rhodopé vidékén lakók . . .

*

Amint ebből is kitetszik, eszem ágában sincs Seure úr munkájának akár alaposágát kétségbe vonnom, akár tagadnom azt, hogy a Rhodopé vidékén tiszteltek egy ott Rhésosnak nevezett herost a Kr. u. III. sz. elején. Engem nem befolyásol az sem, hogy Cicero szerint ennek a herosnak nem volt saját kultusza; mert attól, hogy Cicero korában nem volt, lehetett a Kr. u. III. sz.-ban. Azt azonban, hogy a szóban forgó emlékeknek

¹³⁾ Klio, Bd. XXII. Heft 3.

a vadász-jellegű csoportja erre a Rhésosra vonatkoznék, — nem fogadhatom el, *mert ezt semmi sem bizonyítja*. Ellenben tény az, hogy ezek a vadász-jellegű ábrázolások szoros kapcsolatban vannak azokkal, amelyek nem vadász jellegűek, s *mindkettő* visszavezethető a Kr. e. V. sz.-beli görög síremlékekre.

Mint hogy ezek szerint az én elméletem, melynek első pontja az, hogy ezek az emlékek nem thrák nemzeti herost ábrázolnak, minden eddig ismert emlék megmagyarázására alkalmas, tehát megfelel a Seure úr által felállított, de a dolog természetéből is folyó követelményeknek, az ő elmélete viszont csak az emlékek egy részére alkalmazható, de azokra is csak feltételes móddal, — minden okom meg van, hogy épületemet szilárdan állónak ítéljem. Hiszem, hogy ezek után az eddig kétkedőket is sikerült meggyőzőnm.

Mindenesetre szükséges azonban ehhez az, hogy a kérdésnél ne kizárólag filológiai módszert alkalmazzunk, hanem az emlékeket, mint az emberi szellem fejlődés-történetének tanubizonyságait is mérlegeljük, vagyis abba az általános eszmekörbe állítsuk, amely keletkezésük korában uralkodott.

*

A mai postával vettem kézhez Kazarow úr lekötelező figyelméből annak a cikkének különnyomatát, mely a *Klio*, Bd. XXII. Heft 3-ban jelent meg, a 232. s köv. lapokon: „*Das Heiligtum des thrakischen Heros bei Dünikli*“. A közölt emlékek közt egy sincs, amely az elmondottakat befolyásolná.

A cikk befejező részében megemlékezik az én elméletemről is. Onnan látom, hogy — úgy látszik — N. Vulić úrral egy véleményen vagyunk; fájdalom, az ő cikkét nem ismerem. Ugyancsak onnan értesülök arról, hogy Prof. Zebelew úr egy Kazarow úrhoz intézett magánlevélben felfogásom ellen nyilatkozik.

Kazarow úr az én elméletemről nem nyilvánít véleményt. Aligha csalódom azonban, ha őt is ellenfeleim közé sorolom ebben a kérdésben. Vulić úr véleményét u. i. nem fogadja el. Ezt a véleményt így foglalja össze: N. Vulić is azt hiszi, hogy ezek a reliefek nem valami thrák nemzeti istenséget ábrázolnak, hanem a heroizált halottat; a kultusz és az ábrázolási mód valószínűleg Görögországból került Thrakiába. Kazarow úr hozzáfűzi: „Világos azonban, hogy ez a feltevés csak a síremlékekre talál, de a votívumokra nem“. Fájdalom, nem találjuk ennek a tagadásnak indokolását. Holott engem nagyon érdekelne, mert tudvalevőleg fennebb Seure úrral megegyeztünk abban, hogy: *le même tableau peut orner les temples et les tombeaux*.

(Szeged, 1928. dec. 31.)

Dr. Buday Árpád.